

در حاشیه سمینار بررسی منابع و ظرفیتهای اقتصادی در آسیای مرکزی و قفقاز

خسرو نورمحمدی

مقدمه

۱۰، قرقیزستان ۸ و تاجیکستان امتیاز ۶ را کسب نموده‌اند^(۱). براین اساس تنها قزاقستان و گرجستان در ردیف جمهوریهای توسعه یافته مشترک‌المنافع قرار دارند.

به طور کلی اغلب این جمهوریها از تاسیسات صنعتی و زیربنایی منسجم و مرتبطی برخوردار نیستند. اگر چه ممکن است در یک یا چند صنعت پیشرفت فوق‌العاده‌ای داشته و در سطح جهانی معتبر باشند، ولی در صنعت دیگر و یا اکثر صنایع ممکن است فاقد کمترین تجربه و امکانات باشند.

اثرات ساختار پیوسته و برنامه‌ریزی شده اقتصادی این جمهوریها پس از فروپاشی کاملاً هویدا شده است، به طوری که اکثر کارخانجات و بخشهای اقتصادی روندی نزولی را پیموده‌اند. اغلب کارخانجات با رکود مواجه و برخی دیگر نیز دارای آینده مبهمی می‌باشند. مقایسه این وضعیت با وضعیت کشوری که استانهای آن به طور ناگهانی به یک کشور مستقل تبدیل شوند شاید مقایسه

کشورهای منطقه آسیای مرکزی و قفقاز شامل هشت کشور ترکمنستان، قزاقستان، ازبکستان، تاجیکستان، قرقیزستان (منطقه آسیای مرکزی حد فاصل شرق دریای خزر و کشور روسیه)، آذربایجان، ارمنستان و گرجستان (منطقه قفقاز حد فاصل غرب دریای خزر و کوههای قفقاز و روسیه) می‌گردند. این جمهوریها حدود ۱۹ درصد وسعت و ۲۳ درصد جمعیت اتحاد شوروی سابق را شامل می‌شوند.

جمهوریهای آسیای مرکزی و قفقاز عمدتاً جزو جمهوریهای با ظرفیت اقتصادی پایین شوروی سابق محسوب می‌شوند، به طوری که در تحقیقی که دویچه بانک آلمان براساس شاخصهای اقتصادی انجام داده و کشورهای مشترک‌المنافع را از ۱ تا ۳۰ رتبه‌بندی نموده است، به ترتیب اوکراین ۲۷، روسیه ۲۴، قزاقستان ۱۹، دولتهای بالتیک ۱۸، گرجستان ۱۷، روسیه سفید ۱۴، آذربایجان ۱۳، ازبکستان ۱۲، مولداوی ۱۱، ارمنستان ۱۰، ترکمنستان

مناسبی برای روشنتر شدن موضوع باشد.

به هر حال توجه به نقاط ضعف و قوت هر یک از این کشورها نقطه شروع تحولات و الگوی مناسب رشد و توسعه را هویدا خواهد ساخت، به طوری که تفاوت در مقدار و نوع ذخایر منابع طبیعی و قدرت بخشهای مختلف اقتصادی تفاوت در الگوهای همکاری را نیز ایجاب خواهد نمود.

جمهوریهای آسیای مرکزی و قفقاز عمدتاً جزو کشورهای با ظرفیت اقتصادی پایین شوری سابق محسوب می شوند

پیدایش جمهوریهای مستقل مشترک المنافع خصوصاً جمهوریهای آسیای مرکزی و قفقاز شرایط جدیدی را نیز برای جمهوری اسلامی ایران پدید آورده است. به طوری که از یک سو بر اهمیت اقتصادی - سیاسی ایران افزوده و از سوی دیگر الگوهای روابط و همکاریهای اقتصادی جدیدی را ممکن ساخته است.

به علاوه، از آن جهت که ثبات اقتصادی و سیاسی و متعاقباً رشد و توسعه این جمهوریها تضمین کننده ثبات و توسعه برای سایر کشورهای منطقه از جمله ایران است، لذا کشور ما بایستی روابط اقتصادی خود را با این جمهوریها با الویت این هدف و براساس منافع مشترک اقتصادی تعمیق بخشد. البته این

همکاریها می توانند در قالبها و مراحل متعدد تعریف و تقسیم بندی گردند و عوامل متعددی نیز در کوتاه مدت و بلند مدت بر آنها تاثیر گذار می باشد. دولت ایران می تواند با تعیین استراتژی و اهداف خود در رابطه با جمهوریهای آسیای مرکزی و قفقاز نکات مهم بر این روابط را در کوتاه مدت و بلند مدت شناسایی نموده و می تواند در کوتاه مدت با رعایت موارد مذکور و همکاری بخش خصوصی به اهداف بلند مدت خود دست یابد (۲).

همکاری و رقابت سالم اقتصادی با مجموعه اعضای اکر که عمده کشورهای مذکور عضو آن هستند می تواند گامی مهم و اصولی در توانمند کردن اقتصاد کشور در جهت آمادگی برای ورود به عرصه تجارت آزاد بین الملل نیز تلقی گردد. این امر در شرایطی که مسئله ورود ایران به سازمان تجارت جهانی وجود دارد می تواند نقاط قوت و ضعف اقتصادی کشور را در مقابل کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز و کلاً کشورهای مشترک المنافع به عنوان شاخصی برای ارزیابیهای لازم روشن نماید.

لازم دیده شد در این مقاله که به مباحث عمده مطرح شده در سمینار مذکور اختصاص دارد، ابتدا به اختصار ویژگیهای اقتصادی این کشورها آورده شود (باستثنای آذربایجان که طی مقاله حاشیه ای بر سفر به کشور آذربایجان در ماهنامه شماره ۹۵ به چاپ رسیده است).

عظیم قره قوم عمدتاً متکی بر آبیاری از بزرگترین کانال مصنوعی جهان یعنی کانال قره قوم و محصول عمده آن پنبه می باشد. این کشور در سال ۱۹۹۲ کالاهای عمده کشاورزی را به واحد هزار تن به شرح زیر تولید نموده است: پنبه (خام) ۱۲۸۹، سبزیجات ۳۹۹، میوه جات ۲۱۲ و گندم ۴۷۱. سایر اقلام شامل غلات، سیب زمینی و انگور می باشد. در سال ۱۹۹۱، ۶۵ درصد غلات، ۶۵ درصد لبنیات، ۷۰ درصد سیب زمینی و ۱۰۰ درصد شکر از محل واردات تامین شده است.

جمهوری ترکمنستان با ۴۸۸۰۰ کیلومتر مربع وسعت دارای جمعیتی معادل ۳۷۵۱۰۰۰ نفر (در نیمه سال ۱۹۹۱) می باشد. ۷۲ درصد مردم آن ترکمن بوده و $\frac{۴}{۵}$ کشور را صحرای قره قوم (شن سیاه) پوشانده است. تولید خالص مادی در سال ۱۹۹۲، ۱۳۱۰۰۰ میلیون روبل بوده است که طی سالهای ۱۹۸۹ - ۹۲ نیز به ترتیب ۶/۹-، ۱/۵، ۰/۶- و ۱۸/۰- درصد رشد منفی داشته است. سهم بخشهای مختلف اقتصادی از تولید و اشتغال به ترتیب ۴۶/۴ و ۴۲/۴ درصد برای کشاورزی، ۱۹/۶ و ۱۰/۶ درصد برای صنعت و ۹/۵ و ۲۲/۷ درصد برای ساختمان می باشد (۳).

پیش شرط هر نوع توسعه اقتصادی و روابط بازرگانی در کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز تامین ثبات و امنیت سیاسی در این کشورهاست

صنعت ترکمنستان به شدت به تولید پنبه، نفت و گاز و جریان تبدیل انرژی وابسته است. صنایع نساجی $\frac{۱}{۳}$ تولیدات صنعتی را با ۶۱ کارخانه شامل شده، و $\frac{۱}{۳}$ دیگر در ۳۸ موسسه بزرگ دولتی در صنایع شیمیایی، گاز، جریان پالایش نفت و تولید برق متمرکز شده است. سایر صنایع شامل الکترونیک، ماشین سازی، فلز کاری و صنایع دستی است. مهمترین مواد شیمیایی تولیدی شامل کودهای معدنی، اسید سولفوریک، محلول آمونیاک، گوگرد، پاک کننده ها، نمک سولفات و یددار، ید و برومید آهن می باشد (۴).

صادرات این جمهوری را عمدتاً نفت و گاز، برخی کالاهای سبک صنعتی و الیاف نخی تشکیل می دهند. از ۷۴/۵ میلیارد مترمکعب گاز و ۳۸۰۰۰۰ تن الیاف پنبه ای صادراتی سال ۱۹۹۱، حدود ۸۴ درصد آن به سایر جمهوریهای شوروی سابق صادر شده است. مهمترین اقلام وارداتی ماشین آلات، دستگاههای فلزکاری ($\frac{۱}{۳}$ واردات)، فرآورده های صنایع سبک (۱۹ درصد) و صنایع غذایی (۱۵ درصد) می باشد. اقلام عمده وارداتی از سایر کشورهای جهان عمدتاً در زمینه فرآورده های

کشاورزی ترکمنستان به جهت صحرای

صنایع سبک (۳۷ درصد) و صنایع غذایی (۲۷ درصد) بوده است. در سال ۱۹۹۱، صادرات به ارزش ۷۸۳۶ میلیون روبل و واردات به ارزش ۶۹۳۸ میلیون روبل بوده است (۵).

۲-ارمنستان

جمهوری ارمنستان با ۲۹۷۴۰ کیلومتر مربع وسعت دارای جمعیتی حدود ۳/۴۴ میلیون نفر می‌باشد. ۹۳/۳ درصد جمعیت این کشور ارمنی می‌باشند. ارزش تولید خالص مادی واقعی ارمنستان در سال ۱۹۹۱ بالغ بر ۳۴۴۴ میلیون روبل بوده و متوسط نرخ رشد که طی سالهای ۱۹۷۱ - ۸۵ حدود ۷ درصد بوده، در سال ۱۹۸۶ به ۱/۷ درصد کاهش و تا سال ۱۹۹۱ (بجز سال ۱۹۸۹ به دلیل بازسازیهای زلزله) مرتباً روندی نزولی داشته است. عوامل ناشی از فروپاشی سیستم متمرکز اقتصادی پیشین به همراه پاره‌ای از ویژگیهای اقتصادی کشور خصوصاً عدم تنوع در تولید، وابستگی شدید به تجارت و مشکلات حمل و نقل، انرژی و جنگ با آذربایجان موجب تشدید وضعیت بحرانی کشور شده است. سهم بخشهای مختلف از تولید خالص مادی سال ۱۹۹۱، ۵۴/۲ درصد برای صنعت، ۲۶/۱ درصد کشاورزی و ۱۰/۶ درصد برای ساختمان بوده است. سهم اشتغال برای کشاورزی ۳۳/۱، صنعت ۱۶/۳ و ساختمان ۸/۷ درصد بوده است.

در ارمنستان زیربخشهای الکترونیک، الکتروتکنیک، ابزار آلات، صنایع ماشینی و فلزکاری دارای پیشرفتهای فوق‌العاده‌ای می‌باشند. همچنین تولید ژنراتورهای الکتریکی، نیروگاههای سیار و ادوات الکتریکی در اندازه‌های بزرگ قابل توجه می‌باشد (۶).

تولیدات عمده در سال ۱۹۹۱ شامل ژنراتورهای الکتریکی ۶۱۴۷ عدد، کابل ۷۷۴۶۰ کیلومتر، ماشینهای برش ۷۰۵۸ عدد، الیاف شیمیایی ۴۰۵۰ تن، سیمان ۱۵۰۷ هزار تن، فرش ۹۴۷ هزار مترمربع، کفش چرمی ۱۱۳۴۰ جفت و ماشینهای A/C برقی ۷۰۰۱۵۷ عدد بوده است (۷). البته تقریباً تمامی کالاهای فوق در سالهای اخیر کاهش تولید داشته‌اند. صنایع کانی غیرفلزی پر توانی نیز در ارمنستان مشغول فعالیت هستند که از سنگهای معدنی گرفته تا سنگهای طبیعی و تزئینی و دیگر مواد خام را استخراج و فرآوری می‌نمایند. ارمنستان در زمینه مواد انرژی به شدت نیازمند می‌باشد. بازده بخش کشاورزی ارمنستان نسبت به سایر جمهوریها در سطح پایین تری قرار دارد. به همین دلیل ۶۰ درصد نان، ۴۰ درصد گوشت و ۶۵ درصد محصولات لبنی را از سایر جمهوریها وارد می‌نماید. کوهستانی بودن محدودیت اصلی کشاورزی آن محسوب می‌گردد. عمده محصولات کشاورزی این جمهوری در سال ۱۹۹۱ شامل ۳۱۰ هزار تن غلات، ۲/۲ هزار تن

توتون، ۸/۵ هزار تن گل، ۳۱۶ هزار تن سیبزمینی، ۳۵ هزار تن میوه، ۴۵۷ هزار تن سبزیجات، ۱۲۰ هزار تن حبوبات، ۲۰۰ هزار تن انگور، ۱۴۱ هزار تن گوشت و ۴۳ هزار تن شیر، بوده است (۸).

طی سالهای ۱۹۸۷ - ۹۰، حدود ۹۸ درصد صادرات و ۷۹ درصد واردات با سایر جمهوریهای مشترک‌المنافع صورت می‌گرفته است. عمده‌ترین گروه صادراتی شامل صنایع سبک، فلزات و ماشین‌آلات ساختمانی و عمده‌ترین گروه وارداتی شامل صنایع سبک، فلزات، ماشین‌آلات ساختمانی و مواد غذایی بوده‌اند. در سال ۱۹۹۲، ۶۱۱۳ میلیون روبل صادرات و ۱۴۴۸۹ میلیون روبل واردات انجام شده است (۹).

۳- گرجستان

کشور گرجستان با ۶۹۵۰۰ کیلومتر مربع وسعت، جمعیتی بالغ بر ۵۴۱۰۰۰۰ نفر (در نیمه سال ۱۹۹۲) را دارا می‌باشد. ۷۰/۱ درصد جمعیت گرجی، ۸/۱ درصد ارمنی و ۶/۳ درصد روس می‌باشند. وضعیت اقتصادی گرجستان طی سالهای اخیر روندی مرتباً نزولی داشته است، به طوری که تولید خالص مادی واقعی از ۱۳۰۳۱ میلیون روبل در سال ۱۹۸۸ به ۴۶۹۶ میلیون روبل در سال ۱۹۹۲ کاهش یافته است که بیانگر ۶۴ درصد کاهش می‌باشد.

این شاخص طی سالهای مذکور به ترتیب ۵/۸، ۴/۸، ۱۲/۳، ۲۰/۵ - و ۴۵/۶ - درصد رشد منفی نشان می‌دهد. وضعیت بخشهای مختلف اقتصادی مرتباً دستخوش تغییر می‌باشد. در سال ۱۹۹۲ از کل تولید خالص مادی ۴۰/۴ درصد متعلق به صنعت، ۳۹/۴ درصد کشاورزی و ۸/۲ درصد متعلق به ساختمان بوده که سهم اشتغال این بخشها از کل اشتغال در سال ۱۹۹۰ به ترتیب ۲۳/۵، ۲۹/۲ و ۱۱/۸ درصد بوده است.

در شرایطی که مسئله ورود ایران به سازمان تجارت جهانی وجود دارد، همکاریهای اقتصادی با جمهوریهای آسیای مرکزی و قفقاز می‌تواند نقاط قوت و ضعف اقتصاد کشور را جهت ارزیابیهای لازم روشن نماید

بخش صنعت دارای پتانسیلهای قوی بوده، به طوری که در برخی از صنایع در سطوح بین‌المللی مطرح می‌باشد. از کالاهای تولیدی می‌توان به هواپیما، کامیون، اتومبیل، قایق، موتورهای قطار، ابزار آلات ماشینی، تجهیزات کشاورزی، مواد شیمیایی، الیاف مصنوعی، آلیاژهای آهنی و لوله‌های فولادی اشاره کرد (۱۰). صنایع غذایی ۴۰ درصد، صنایع سبک ۲۰/۸ درصد، ماشین‌سازی و صنایع فلزی ۱۳/۸ درصد از حجم تولیدات صنعتی را شامل می‌شوند. در سالهای اخیر ماشین‌سازی، صنایع

۶۱۱۲ میلیون روبل و واردات ۷۲۶۶ میلیون روبل بوده است (۱۳).

۴- قزاقستان

جمهوری قزاقستان با ۲۲۱۷۰۰۰ کیلومتر مربع وسعت دارای جمعیتی معادل ۱۶۹۰۰۰۰۰ نفر (در نیمه سال ۱۹۹۲) می باشد. ۴۳/۲ درصد جمعیت قزاق و ۳۶/۵ درصد روس بوده که ۵۶/۹ درصد جمعیت در شهرها زندگی می کنند. این کشور از جمهوریهای قوی اقتصادی محسوب شده و از نظر پتانسیل اقتصادی و تجاری در منطقه آسیای مرکزی در رتبه اول قرار دارد. تولید ناخالص داخلی واقعی در سال ۱۹۹۲، ۳۵۵۷۶ میلیون روبل بوده که طی سالهای ۱۹۹۰ - ۹۲ با نرخ کاهشی معادل ۰/۸-، ۱۱/۸- و ۱۳/۰- درصد روبرو شده است. سهم بخشهای مختلف اقتصادی از تولید خالص مادی و اشتغال در سال ۱۹۹۲ به ترتیب ۴۷/۷ و ۲۳ درصد برای کشاورزی، ۴۰/۶ و ۱۰ درصد برای صنعت و ۵/۹ و ۱۰/۴ درصد برای حمل و نقل و ارتباطات بوده است.

قزاقستان دارای کارخانجات مهم ماشین سازی، ذوب آهن و مس، سیمان، صنایع شیمیایی، کود شیمیایی، ماشین آلات کشاورزی، ابزارآلات و تجهیزات الکتریکی، تجهیزات معدنی، ماشین آلات راهسازی، چینی سازی، لاستیک سازی، صنایع سبک

فلزی، صنایع شیمیایی، مصالح ساختمانی و برخی از صنایع غذایی به سرعت گسترش یافته اند (۱۱). گرجستان دارای منابع غنی معدنی منگنز، ذغال سنگ، مس و سایر فلزات آهنی بوده و از تولیدکنندگان عمده جهانی منگنز می باشد. این کشور در زمینه تصفیه نفت خام به واردات متکی می باشد.

کشاورزی در این کشور به دلیل شرایط مساعد اقلیمی دارای قابلیت های فراوان و همچنین تولیدات بسیار متنوع می باشد. محصولات عمده در سال ۱۹۹۱ به واحد هزار تن به شرح زیر بوده اند: غلات ۵۷۴، چغندر قند ۱۷، تخمه آفتابگردان ۶/۹، سیب زمینی ۲۵۴، سبزیجات ۳۵۶، انواع میوه ۴۰۰، انگور ۵۱۸، مرکبات ۲۰۲، چای مرغوب ۴۳۷، گوشت ۲۱۱، شیر ۵۶۲ و تخم مرغ ۶۳۸ میلیون عدد (۱۲).

در سال ۱۹۹۱، ۹۸ درصد صادرات و ۸۹/۶ درصد واردات گرجستان با جمهوریهای مشترک المنافع صورت گرفته است. در بین اقلام صادراتی، صنایع غذایی ۳۴/۶ درصد، صنایع سبک ۱۹/۳ درصد و ماشین سازی و صنایع فلزی هر کدام ۱۴ درصد سهم داشته اند. از جمله اقلام صادراتی کشاورزی می توان به چای، انگور، توتون و مرکبات اشاره نمود. عمده واردات مربوط به صنایع فلزی و ماشین سازی، صنایع سبک، صنایع غذایی و سایر اقلام شامل انرژی و برق می باشد. در سال مذکور، صادرات

(مانند پوشاک و کفش) و صنایع غذایی (عمدتاً گوشت، کنسرو غذایی و ماهیگیری) می باشد (۱۴). این جمهوری در سال ۱۹۹۲، ۲۵۸۰۰ هزار تن نفت، ۱۲۶۵۴۳ هزار تن ذغال سنگ، ۱۷۶۷۱ هزار تن سنگ آهن، ۳۷۰۰ هزار تن کروم (۱۹۹۱)، ۱۶۹ هزار تن منگنز (۱۹۹۰)، ۸۱۰۰ میلیون مترمکعب گاز تولید نموده است (۱۵). ذخایر معدنی این جمهوری بسیار متنوع و قابل توجه می باشد.

بیش از ۹۰ درصد تجارت قزاقستان با کشورهای مشترک المنافع انجام شده است. در سال ۱۹۹۲، صادرات این جمهوری به ارزش ۳۲۵۵۲۸ میلیون روبل و واردات آن معادل ۴۹۵۶۱۸ میلیون روبل بوده و طی سالهای ۱۹۸۸ - ۹۲ همواره تراز تجاری آن منفی بوده است. در واردات اولویت به ورود ماشین آلات و تجهیزات و به همان اندازه به ورود کالاهای مصرفی داده شده است. برخی از اقلام صادراتی شامل نفت و گاز، ذغال سنگ و انگور می باشند.

دولت ایران بایستی با همکاری بخش خصوصی ضمن تحقق اهداف کوتاه مدت، به دنبال روابط اقتصادی در جهت اهداف بلند مدت خود باشد

۵- ازبکستان
جمهوری ازبکستان با ۴۵۰۰۰۰ کیلومتر مربع وسعت، دارای جمعیتی حدود ۲۱ میلیون نفر (در سال ۱۹۹۱) می باشد. ۷۱/۴ درصد جمعیت ازبک و ۸/۳ درصد روس می باشند. موقعیت ژئوپلیتیک به همراه بهره مندی از منابع طبیعی سرشار بر اهمیت این کشور افزوده است. تولید خالص مادی که در سال ۱۹۹۲، ۳۱۶۰۰۰ میلیون روبل بوده است، از سال ۱۹۸۷ دارای نرخهای رشد ۹/۷، ۳/۱، ۴/۳، ۱۹- و ۱۴- درصد بوده است. سهم بخشهای اقتصادی در تولید خالص مادی سال ۱۹۹۱، ۴۳/۲ درصد برای کشاورزی، ۳۳/۲ درصد برای صنعت و ۱۰/۷ درصد برای ساختمان بوده که سهم اشتغال بخشهای کشاورزی و صنعت

کشور قزاقستان که به انبار غله شوروی سابق معروف بوده، در سال ۱۹۹۰ ششمین کشور تولیدکننده گندم در جهان محسوب گردیده است. تولید غلات عمده در سال ۱۹۹۱، ۱۱۹۹۲ هزار تن شامل گندم (۶۸۸۹ هزار تن)، گندم سیاه (۴۸۰ هزار تن)، ذرت (۳۲۸ هزار تن)، جو (۳۰۸۵ هزار تن)، جو دو سر (۲۳۱ هزار تن)، ارزن (۲۳۴ هزار تن) و برنج (۵۲۱ هزار تن) بوده است. البته تولید این غلات تنها نسبت به سال ۱۹۹۰، ۵۸ درصد کاهش نشان می دهد که ۳۳ درصد آن مربوط به کاهش تولید گندم می باشد.

۴۰/۶ و ۲۳ درصد بوده است.

صنعت ازبکستان در آسیای مرکزی پس از قزاقستان قرار دارد. در این جمهوری جمعتهای صنعتی بزرگی وجود دارد که مهمترین آنها کارخانه هواپیماسازی و تراکتورسازی می باشند (۱۶). به علت وجود معادن غنی سنگ مرمر، کارخانجات پردازش سنگ آن از وضعیت خوبی برخوردار می باشند. همچنین از نظر تولید لوازم بادوام مصرفی نظیر یخچال، تلویزیون و ماشین لباسشویی، این کشور وضعیت بهتری نسبت به سایر کشورهای آسیای مرکزی دارد. به علت وجود محصول پنبه، ۱۵/۸ درصد روغن نباتی شوروی سابق در این جمهوری تولید می شده است. ازبکستان هشتمین کشور تولیدکننده طلا در جهان محسوب می شود. در حال حاضر سالانه ۷۰ الی ۷۵ تن طلا، تنها از ۱۰ معدن از کل ۳۰ معدن این کشور استخراج می شود (۱۷).

جمهوری تولید می گردید. البته تنها ۱۲ درصد پنبه و ۶۰ درصد ابریشم مورد مصرف داخلی می باشد. این کشور در زمینه تولید میوه و تره بار نیز از وضعیت مناسبی برخوردار است. تولید محصولات عمده کشاورزی ازبکستان در سال ۱۹۸۸ به هزار تن شامل: گندم ۶۰۷، ذرت ۵۲۰، برنج (شلتوک) ۶۱۷، سیب زمینی ۳۰۸، سایر سبزیجات ۲۷۵۹، انگور ۶۵۵ و سایر میوه جات ۶۲۸ می باشد (۱۸).

در سال ۱۹۹۱ صادرات ازبکستان ۱۹/۶ میلیارد روبل و واردات آن ۲۰/۲ میلیارد روبل بوده و از سال ۱۹۸۹ تا ۹۱ نیز تراز تجاری منفی بوده است. ۹۸ درصد صادرات و ۸۲ درصد واردات این کشور در سال ۱۹۹۱ با کشورهای مشترک المنافع (CIS) انجام گرفته است. صادرات عمده شامل صنایع سبک و ماشین آلات و واردات عمده شامل ماشین آلات، صنایع سبک و محصولات غذایی می گردد (۱۹).

۶- تاجیکستان

جمهوری تاجیکستان با وسعتی معادل ۱۴۳۱ هزار کیلومتر مربع، دارای ۵/۷ میلیون نفر جمعیت می باشد. ۵۸ درصد جمعیت آن تاجیک، ۲۳ درصد ازبک و ۸ درصد روس هستند. تاجیکستان فقیرترین جمهوری اتحاد شوروی سابق محسوب می شود. بی سرو سامانی و سر درگمی شدید اقتصادی در این

جمهوریهای غیر روسی شوروی سابق به سه گروه قابل اعتماد، مشکوک و غیر قابل اعتماد تقسیم شده بودند که کشورهای مسلمان به عنوان غیر قابل اعتماد شناخته شده و از حداقل امکانات برخوردار بودند

پنبه ازبکستان بسیار مرغوب می باشد. ۶۱/۴ درصد پنبه شوروی سابق در این

میلیون جفت کفش چرمی (۱۹۸۶) و ۸۷۷۰۰ تن روغن نباتی (۲۰). همچنین تاجیکستان دارای ذخایر سرشار معدنی می‌باشد. ۳۰ معدن ذغال سنگ در کشور کشف شده که بدین لحاظ در رتبه دوم آسیای مرکزی قرار دارد. همچنین ذخایر آبی فراوانی در این کشور خصوصاً برای تولید برق وجود دارد که تنها از ۶/۳ درصد آن بهره‌برداری می‌شود.

اکنون که کشورهای مشترک‌المنافع در بحران شدید مسائل ایدئولوژیک، سیاسی و اقتصادی به سر می‌برند، احتیاج به تفکر فلسفی در مورد آینده تحولات دارند و نیازمند یافتن مدلها و سیستمهای جدید توسعه حقوقی و دمکراتیکی هستند که براساس اقتصاد بازار باشد

تاجیکستان به لحاظ محصولات کشاورزی مانند پنبه و میوه خودکفا می‌باشد. ولی وجود مشکلات شدید اقتصادی و خصوصاً جنگ داخلی باعث مهاجرت حدود ۲/۳ کشاورزان و رها شدن زمینهای مزروعی و متعاقباً کمبود مواد غذایی در این جمهوری گردیده است. محصول پنبه صادراتی کشور نیز دچار افت شدید تولید شده است. تولید محصولات عمده بخش کشاورزی در سال ۱۹۹۰ برحسب هزار تن به شرح زیر می‌باشد: پنبه ۸۴۲، گندم ۱۳۴، ذرت ۸۵، جو ۴۶، سیب‌زمینی ۲۰۷، سبزیجات ۵۲۸

کشور وجود داشته و حیات اقتصادی مردم به دلیل مشکلات فروپاشی اقتصادی و جنگ داخلی به شدت تنزل یافته است. تولید خالص مادی که در سال ۱۹۹۱ بالغ بر ۹۶۱۷ میلیون روبل بوده، از سال ۱۹۸۸ با نرخ کاهش معادل ۶/۵-، ۰/۶-، ۸/۷- و ۳۵- درصد مواجه گردیده است. بخشهای کشاورزی، صنعت و ساختمان در سال ۱۹۹۰ به ترتیب ۳۸/۳، ۲۸/۶ و ۱۴/۷ درصد تولید و ۴۲/۹، ۱۳/۴ و ۸/۳ درصد اشتغال را به خود اختصاص داده‌اند. بزرگترین مجتمع صنعتی کشور به تولید آلومینیوم (با ظرفیت ۵۱۷ هزار تن در سال) اختصاص دارد. البته عمده‌تأ صنایع تاجیکستان منحصر به صنایع سبک و صنایع وابسته به کشاورزی نظیر ریسندهی و بافندگی و ابریشم رسی می‌باشد. در صنایع سنگین ۷۰ کارخانه به تولید دستگاههای بافندگی، یخچال‌سازی، ترانسفورماتور، قطعات یدکی و وسایل کشاورزی اشتغال دارند. تولیدات صنعتی در سالهای ۱۹۹۲ و ۹۳ به شدت سقوط کرده است. آمار برخی از تولیدات صنعتی و معدنی به شرح زیر می‌باشد: ۸۳۲۰۰۰ تن ذغال سنگ (۱۹۸۰)، ۳۹۰۰۰۰ تن نفت خام (۱۹۸۰)، ۳۰۳ میلیون متر مکعب گاز طبیعی، ۸۷۱۰ تن کودهای معدنی (۱۹۸۷)، ۱۲۵۷۰۰ دستگاه یخچال، ۱۴۶۰۰ تن کابل مسی، ۲۸۲۶۰۰ تن پنبه خام، ۱۲۵ میلیون متر پارچه کتان، ۹/۸

۳/۶- و ۲۶- درصد بوده است. سهم بخشهای مختلف اقتصادی از تولید خالص مادی در سال ۱۹۹۱ به ترتیب ۳۶/۴ درصد برای کشاورزی، ۴۵/۳ درصد برای صنعت و ۷/۷ درصد برای ساختمان بوده است. در این سال بخشهای کشاورزی و صنعت ۳۲/۸ و ۲۷/۸ درصد اشتغال را به خود اختصاص داده‌اند (۲۲).

بخش صنعت به دلیل قطع ساختار قبلی و مشکلات موجود کنونی و مهاجرت متخصصین که عمدتاً غیر قرقیزی بوده‌اند، دچار رکود شده است. صنایع عمده، صنایع مرتبط با کشاورزی شامل پشم، چرم و محصولات غذایی می‌باشند. سایر صنایع شامل برق و انرژی، ماشین‌سازی، فلزات غیرآهنی، مصالح ساختمانی و صنایع سبک می‌باشد. این کشور از بزرگترین تولیدکنندگان اورانیوم شوروی سابق محسوب شده و دارای معادن ذغال سنگ، سرب، تنگستن، جیوه، روی، آنتیموان، قلع و سیمان می‌باشد. اغلب نفت و گاز مصرفی آن از روسیه و ترکمنستان وارد می‌شود.

اقتصاد کشور برپایه تولیدات کشاورزی استوار است. امکانات صادراتی فراوانی (اعم از گوشت، پوست و فرآورده‌های لبنی) در این بخش وجود دارد، به طوری که هم اکنون به کشورهایمانند ترکیه و اردن صادر می‌شود. ارزش تولیدات عمده در سال ۱۹۹۰ به هزار تن شامل: گندم ۴۸۲، جو ۴۹۲، ذرت ۴۰۶، پنبه

در سال ۱۹۹۱، صادرات تاجیکستان ۸۳۲۸ میلیون روبل و واردات آن ۳۸۱۶ میلیون روبل بوده است. این کشور که تا سال ۱۹۹۰ دارای تراز تجاری منفی بود، در سال ۱۹۹۱ تراز تجاری مثبت را کسب نمود که عمدتاً ناشی از روند کند افزایش واردات در مقابل صادرات می‌باشد. عمده کالاهای صادراتی، کالاهای واسطه‌ای، اولیه و سرمایه‌ای و عمده کالاهای وارداتی، کالاهای سرمایه‌ای، انرژی و واسطه‌ای می‌باشند.

۷- قرقیزستان

جمهوری قرقیزستان با ۱۹۸۵۰۰ کیلومتر مربع وسعت، دارای جمعیتی حدود ۴/۵ میلیون نفر می‌باشد. ۵۲ درصد مردم قرقیزی، ۲۱ درصد روس و ۱۳ درصد ازبک بوده و تنها ۳۸ درصد مردم در شهرها سکونت دارند.

اگر چه این کشور از بنیه اقتصادی ضعیفتری نسبت به سایر کشورهای مشترک‌المنافع (بجز تاجیکستان) برخوردار است، ولی به دلیل کوهستانی بودن و وجود معادن مختلف دارای استعدادهای بالقوه فراوانی می‌باشد. تولید ناخالص داخلی در سال ۱۹۹۲ بالغ بر ۱۱۸۰۰۰ میلیون روبل بوده که ارزش واقعی آن به قیمت‌های سال ۱۹۸۳ بالغ بر ۵۲۵۰ میلیون روبل می‌گردد. تولید ناخالص داخلی واقعی در سالهای ۱۹۹۱ و ۹۲ به ترتیب دارای رشد منفی

اجتماعی و اقتصادی در جمهوریهای مشترک‌المنافع عدم وجود استراتژی و سیاست دراز مدت اقتصادی عنوان گردید.

گرایشهای اولیه کشورهای مشترک‌المنافع به سوی کشورهای غربی جهت جلب کمکهای تکنولوژیکی نتوانسته است کمکهای مفیدی را برای آنان تامین نماید

در شرایط جدید جهت‌گیری مجدد به سمت اقتصاد بازار باعث از میان رفتن ارتباطات قدیمی و از دست دادن قدرت رقابت شده است. همچنین تنزل محسوس اقتصادی و ناآرامیهای سیاسی باعث گردیده که ناامنی بعدی یعنی معضل ایجاد اشتغال برای کادرهای علمی و تکنیکی پیشرفته به وجود آید که منجر به مهاجرت این سرمایه‌های فکری شده است.

خطر بازگشت روسیه بارها توسط سخنرانان عنوان گردید. از دید مسکو کشورهای نواستقلال شوروی سابق، باید در محدوده نفوذ روسیه باقی بمانند، همانطور که کشورهای حوزه کارائیب تحت نفوذ آمریکا باقی ماندند. لذا مسکو ابزارهایی را جهت تاثیر سیاسی - اقتصادی برای شرایط کنونی و آتی حفظ کرده است. همچنین ثبات و امنیت سیاسی شرط لازم و مقدم بر هرگونه توسعه روابط اقتصادی عنوان گردید.

(خام) ۸۱، سیبزمینی ۳۶۵، سبزیجات ۴۸۷ و میوه ۱۴۱ می‌باشد. سایر محصولات شامل نیشکر، تنباکو، چغندر قند، حبوبات، انگور، گوشت و پشم می‌باشد (۲۳).

۹۵ درصد تجارت این جمهوری در سال ۱۹۹۱ با جمهوریهای مشترک‌المنافع بوده است. صادرات این کشور بالغ بر ۶۳۵۴ میلیون روبل و واردات آن ۵۹۵۱ میلیون روبل بوده است. عمده صادرات شامل مواد خام، کالاهای نیمه ساخته، فلزات غیر آهنی، موتورهای الکتریکی، ساچمه‌های صنعتی و ترانسفورماتورها و عمده واردات شامل ماشین‌آلات، منسوجات و کفش می‌باشد (۲۴).

مباحث سمینار

در این قسمت خلاصه‌ای از مباحث عمده مطرح شده در هر یک از هفت پانل تخصصی ارائه می‌شود:

- گروه ثبات سیاسی و آینده اقتصادی. تمامی سخنرانان به نقش کنونی و آتی روسیه در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز توجه داشتند. وزیر آموزش و پرورش گرجستان اذعان داشتند مدل اقتصادی بیش از اندازه متمرکز که در کل اتحاد جماهیر شوروی سابق عمل می‌نمود دارای تمامی نشانه‌های کلاسیک عدم پیشرفت بود. از طرف دیگر یکی از علل عمده بروز بحرانهای

- گروه انرژی. کشورهای نفت‌خیز دریای خزر با دارا بودن ۶۸ میلیارد بشکه نفت و کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز با تولید فعلی ۹۰۰ هزار بشکه در روز و ظرفیت پالایش ۱/۳ میلیون بشکه در روز در ۱۰ پالایشگاه منطقه، سومین منطقه نفت‌خیز جهان بعد از سبیری و خلیج فارس می‌باشند.

انرژی دارای مهمترین نقش در حال حاضر و قرن آینده می‌باشد، لذا بایستی هماهنگی و برنامه‌ریزیهای مشترک در خصوص اکتشاف، تولید، انتقال و صادرات منابع انرژی بین کشورهای منطقه ایجاد شود، که موقعیت خاص و مطلوب ایران به عنوان بهترین راه جهت ترانسیت انرژی مطرح گردید. همچنین استراتژیهای منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران که بایستی بر دو پایه مادی و معنوی باشد باید مشخص گردد. کشور روسیه نیز دارای منافع اقتصادی در منطقه بوده و نسبت به اکتشاف منابع قزاقستان، ترکمنستان و آذربایجان حساس می‌باشد. - گروه بازرگانی. در این پانل با شرکت دو تن از

کارشناسان موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، مباحثی راجع به منابع اوکراین، پتانسیلهای اقتصادی ارمنستان، همکاری اقتصادی (اکو)، پیامدهای گات، نقش روسیه در بازرگانی منطقه و نکات مهم روابط اقتصادی ایران با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز مطرح گردید.

علی‌رغم وضعیت وخیم اقتصادی اوکراین در چند سال اخیر، این کشور دارای پتانسیلهای اقتصادی، علمی، تکنیکی، مواد خام معدنی، غلات و راههای حمل و نقل بین‌المللی می‌باشد. همچنین عنوان گردید ارمنستان بایستی سیاست انزوای اقتصادی را ترک گفته و می‌تواند به ایران صادرات ذخایر معدنی، بعضی از کالاهای صنعتی پیشرفته، ریخته‌گری غیرآهنی، مهندسی الکتریکی و تولیدات کشاورزی داشته و در مقابل گاز، نفت خام و انواع دیگر سوخت را وارد نماید. یکی از اعضای آکادمی علوم آذربایجان اشاره نمود که در میان واردات سالهای اخیر تقریباً هیچ‌گونه تکنولوژی پیشرفته که برای آینده صادراتی کشور مفید باشد، دیده نشده است.

در رابطه با روابط اقتصادی عنوان شد که ایران می‌تواند با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز انواع مناسبی از روابط و همکاریهای اقتصادی را در پیش گیرد، که دولت بایستی با همکاری بخش خصوصی برای تحقق اهداف کوتاه مدت یا به دنبال هدایت روابط اقتصادی جهت اهداف بلند مدت خود باشد.

جمهوریهای غیرروسی شوروی سابق به سه گروه قابل اعتماد، مشکوک و غیرقابل اعتماد تقسیم شده بودند که کشورهای مسلمان به عنوان غیرقابل اعتماد شناخته شده و از حداقل امکانات برخوردار بودند. اگر چه

جمهوریها در صدد گسستن زنجیره‌های وابستگی ناشی از دوران گذشته هستند، ولی در این راه بعضاً مرتکب اشتباهاتی مانند گرایش به غرب و حتی صهیونیسم و عقد قراردادهای دراز مدت بهره‌برداری از منابع طبیعی شده‌اند.

نقش سرمایه‌گذاری کوچک در رشد و توسعه منطقه بیش از پروژه‌های بزرگ کارآفرین و تاثیرگذار خواهد بود

- گروه محیط‌زیست. در اتحاد جماهیر شوروی سابق اکولوژی به عنوان دانش ممنوع شناخته می‌شد، لذا این دانش پیشرفت زیادی نداشته است. ولی امروزه هرگونه رشد و توسعه اقتصادی و بهبود شرایط زندگی مردم آسیای مرکزی به طور جدی در گرو بازسازی محیط‌زیست منطقه می‌باشد که این امر خود در گرو همکاری فعال و همه جانبه کشورهای منطقه است.

طی دهه‌های ۱۹۶۰ - ۸۰ میلادی آب دریاچه آرال ۴۰ درصد در سطح و ۶۶ درصد در حجم کاهش یافته است که این امر گسترش صحرائ قره‌قوم و قزل‌قوم و انتشار وسیع نمک، مسائل کشاورزی، آلودگیهای شدید آب - خاک - هوا و روند رو به کاهش در تنوع موجودات زنده و مشکلات فراوان دیگری را به وجود آورده است.

- منابع اقتصادی. در این گروه به نقش شرکت‌های چند ملیتی (توسط دبیر اقتصادی فایننشیال تایمز)، نقش منابع از جمله کشاورزی و آب و کمک‌های دولتهای خارجی و وضعیت صنعت ارمنستان و برق آذربایجان پرداخته شد.

مزیت‌های منابع منطقه آسیای مرکزی شامل موارد زیر عنوان گردید: ۱- استخراج معدن و انرژی در قزاقستان، ۲- استفاده از انرژی غنی در ازبکستان، ۳- استخراج معدن و مواد خام با اهمیت در ازبکستان، ۴- استخراج معدن و انرژی در قرقیزستان و ۵- استخراج معدن در تاجیکستان.

بایستی اهداف دولتهای خارجی و نهادهای مالی بین‌المللی فراهم‌کننده کمک‌های خارجی به کشورهای منطقه و تاثیر این کمکها بر توسعه ملی دریافت‌کنندگان کمک مورد بررسی دقیقتر قرار گیرد. همچنین عنوان گردید که صنایع ارمنستان در زمینه‌های تخصصی همچون رادیو، الکتریک، ماشین‌آلات و ابزارسازی پیشرفتهای خوبی داشته‌اند.

- گروه راه و ترابری. کشورهای آسیای مرکزی دارای ۴۳۰۰ کیلومتر راه آهن هستند که می‌تواند جهت پیشرفت اقتصادی منطقه استفاده شود. البته علاوه بر آن، سایر امکانات راه و ترابری نیز در منطقه وجود دارد. با این حال محصور بودن کشورهای آسیای مرکزی مشکلات متعدد حمل

و نقل از جمله در بخش انرژی را فراهم آورده است. توصیه گردید با توجه به ضعف بخش حمل و نقل منطقه و نقش ژئوپلیتیک و تا حدودی منحصر به فرد ایران، اقدام به ایجاد یک اتحادیه اقتصادی با توجه به بررسیهای اقتصاد کاربردی و سیاسی توسط ایران و کشورهای منطقه شود.

- گروه استراتژیهای اقتصادی. مقالات ارائه شده در این گروه عمدتاً به موارد کشوری به شرح زیر معطوف بود. اوکراین بایستی از میان الگوهای توسعه یک مدل اقتصادی - اجتماعی که پیشرفته‌ترین دستاوردها را به لحاظ اقتصادی و اجتماعی داشته باشد مورد توجه قرار دهد. مهمترین ثروت تاجیکستان منابع عظیم آب و برق عنوان شد که تنها از ۶/۳ درصد توان برق استفاده می‌شود. کشاورزی این کشور نیز رشته اساسی بوده و منابع سرشار طبیعی و طبیعت زیبا برای توریستها از پتانسیلهای کشور محسوب می‌گردد.

رژیم شوروی با استفاده از الگوی مرکز پیرامون توانست به حدودی از توسعه دست یابد که اکنون با فروپاشی آن سیستم، انتظار می‌رود حداقل در کوتاه مدت آن ارتباطات تداوم یابد. اکنون کشورهای مشترک المنافع که در بحران شدید مسائل ایدئولوژیک، سیاسی و اقتصادی قرار دارند احتیاج به تفکر فلسفی (بی‌ریزه در روابط اقتصادی) در مورد آینده

تحولات دارند، و نیازمند یافتن مدلها و سیستمهای جدید توسعه حقوقی و دمکراتیکی هستند که براساس اقتصاد بازار باشد، همچنین به حفظ مقررات قوی دولتی و مناسبات بازار در مدیریت تولید و اهمیت توسعه سیاسی به عنوان پیش شرط توسعه اقتصادی توجه گردید.

با توجه به موقعیت جغرافیایی، راههای زمینی، هوایی، دریایی و بنادر جمهوری اسلامی ایران مناسبترین راه ترانزیتی میان این کشورها و بقیه نقاط جهان می‌باشد

در مقاله‌ای روشهای اصلی چین در بررسی منابع و ظرفیتهای اقتصادی آسیای مرکزی براساس بررسیهای کارشناسانه و بر مبنای عمل به شرح زیر عنوان گردید: ۱- توجه به نقش مهم مبادلات مرزی، ۲- ایجاد تسهیلات عملی در زمینه رفت و آمدهای مرزی، ۳- تاسیس مراکز تجاری و فروشگاههای بزرگ در آسیای مرکزی، و ۴- بررسی جامع اوضاع سیاسی منطقه شامل نقش آینده روسیه، اسلام، ایران و سایر کشورهای اسلامی در منطقه و وظیفه چین در قبال اوضاع آینده.

تلاشهای اخیر ارمنستان نیز در زمینه اصلاحات اقتصادی، خصوصی سازی، بحران انرژی و تجارت بررسی گردید.

قطعنامه سمینار

نکات مهم قطعنامه سمینار نیز به شرح زیر ارائه می‌گردد:

۱- تامین انرژی مهمترین نقش را در جهان داشته و در قرن آینده نیز بر اهمیت آن افزوده خواهد شد. در این راستا کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز بایستی همکاریهای نفتی و گازی خود را تقویت نموده و جایگاه خود را در جهان تعریف نمایند. توجه به امور سیاسی در تحقق این امر غیراقتصادی می‌باشد.

۲- قرن آینده قرن سوخته‌های مناسب برای محیط‌زیست می‌باشد که انرژی گاز در رأس آن قرار دارد.

۳- استفاده از منابع نفت و گاز دریای خزر در زمینه اکتشاف، تولید، انتقال، صادرات، مصرف و رژیم حقوقی بایستی توسعه یابد.

۴- همچنین در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز امکان بهره‌برداری از سایر انرژیهای تجدید شونده وجود دارد.

۵- گرایشهای اولیه این کشورها به سوی کشورهای غربی جهت جلب کمکهای تکنولوژیکی نتوانسته کمکهای مفیدی را برای این کشورها تامین نماید و فعالیت شرکتی که جهت کسب سودهای کلان به وجود آمده بودند به علت تداخل منافعشان با منافع ملی این کشورها راکد شده است.

۶- توسعه تجارت عادلانه در منطقه بیش از

کمکهای خارجی می‌تواند به رشد و توسعه کمک نماید که در این راستا بایستی سرمایه‌گذاریهای زیربنایی توسعه یافته و موانع تجارت برطرف گردد.

۷- نقش سرمایه‌گذاران کوچک جهت رشد و توسعه منطقه بیش از پروژه‌های بزرگ کار آفرین و تاثیرگذار خواهد بود.

۸- بایستی به مواردی همچون امنیت و تسهیل سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، بیمه، بانکداری، بورس، حمل و نقل، اصول اخلاقی، احترام به قوانین و اجرای قراردادهای منعقد شده توجه شود.

۹- شرط گسترش تجارت و تولید در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز، صلح و ثبات در منطقه است.

۱۰- الگوهای متعدد رشد و توسعه وجود دارد، ولی الگوی موفق با توجه به شرایط تجارت بین‌الملل و خصوصیات کشورهای منطقه، الگوی همکاریهای منطقه‌ای اکو می‌باشد.

۱۱- با توجه به موقعیت جغرافیایی، راههای زمینی، هوایی، دریایی و بنادر، جمهوری اسلامی ایران مناسبترین راه ترانزیتی میان این کشورها و جهان می‌باشد.

۱۲- محیط‌زیست به عنوان یک عامل با اهمیت کنونی و آتی جهان بایستی مورد توجه تمامی کشورها قرار گیرد.

۱۳- گسترش روابط میان اعضای اگو و ایجاد مراکز اطلاعاتی و ارتباطی جهت نزدیکی مناسبات فی مابین توصیه می‌گردد.

۱۴- بایستی به فرهنگ و تاریخ مشترک از طریق ارتباطات فرهنگی، سمینارها و کنفرانسها توجه شود.

وضعیت مبادلات ایران با جمهوریهای آسیای مرکزی و قفقاز

جداول ۱ و ۲ به ترتیب فهرست عمده‌ترین کالاهای صادراتی و وارداتی ایران با کشورهای مشترک‌المنافع را نشان می‌دهد. (آمار تفکیکی برای جمهوریهای آسیای مرکزی و قفقاز در دسترس نبود). همچنین جدول شماره ۳ آمار مبادلات بازرگانی ایران با جمهوریهای مشترک‌المنافع را طی سالهای ۱۳۷۱ و ۷۲ به تصویر می‌کشد.

براساس جدول شماره ۱، اقلام عمده صادرات ایران به کشورهای مشترک‌المنافع در سال ۱۳۷۱ شامل وسایط نقلیه زمینی، لباس و متفرعات آن، گاز طبیعی، انواع کفش، چرم و محصولات چرمی و انواع میوه تازه یا خشک بوده است.

در سال ۱۳۷۲ مهمترین اقلام شامل انواع پارچه، انواع میوه تازه یا خشک، وسایط نقلیه زمینی، سبزیجات و نباتات و فرآورده‌های آن، لباس و متفرعات آن، شیرینی - شکلات و

کاکائو و انواع کفش گردیده است.

همچنین براساس جدول شماره ۲، اقلام عمده واردات ایران از کشورهای مشترک‌المنافع در سال ۱۳۷۱ به ترتیب شامل سوختها (گازوویل) و روغنهای معدنی، انواع ماشین‌آلات، توربین و دیگ بخار، مصنوعات از چدن، آهن یا فولاد، وسایط نقلیه زمینی، آلومینیوم، مس و فلزات معمولی و پنبه کوهی بوده است. این اقلام به ترتیب برای سال ۱۳۷۲ شامل مصنوعات از چدن، آهن یا فولاد، سوختها (گازوویل) و روغنهای معدنی، انواع ماشین‌آلات، توربین و دیگ بخار، ماشین‌آلات و مولدهای صنعت برق گردیده است.

در سال ۱۳۷۱، سهم کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز از کل صادرات ایران به جمهوریهای مشترک‌المنافع ۳۹/۱ درصد (۹/۸ درصد آسیای مرکزی و ۲۹/۳ درصد قفقاز) و از واردات همین گروه ۶۱/۴ درصد (۲/۲ درصد آسیای مرکزی و ۵۹/۲ درصد قفقاز) بوده است. در سال ۱۳۷۲ این ارقام به ۷۸/۵ درصد صادرات (۳۰/۵ درصد آسیای مرکزی و ۴۸ درصد قفقاز) و ۶۹/۹ درصد واردات (۸/۵ درصد آسیای مرکزی و ۶۱/۴ درصد قفقاز) تغییر یافته است. این الگو نشان دهنده اهمیت بیشتر سه کشور منطقه قفقاز نسبت به پنج کشور آسیای مرکزی در مبادلات کشور می‌باشد (جدول شماره ۳).

جدول ۱ - آمار کالاهای عمده صادراتی ایران به کشورهای مشترک المنافع طی
سالهای ۱۳۷۱ - ۷۲

واحد: دلار

ردیف	نوع کالا	ارزش ۱۳۷۱	ارزش ۱۳۷۲
۱	وسایط نقلیه زمینی	۵۲۳۷۹۰۳۸	۱۳۵۳۸۷۸۱
۲	لباس و متفرعات آن	۴۷۸۱۳۹۶۰	۹۸۲۰۴۹۶
۳	گاز طبیعی	۳۱۶۸۷۴۰۰	
۴	انواع کفش	۱۷۰۳۰۵۳۲	۸۶۴۱۴۲۶
۵	چرم و محصولات چرمی	۱۳۴۶۷۶۰۷	۶۰۱۲۹۳
۶	انواع میوه تازه یا خشک	۹۷۶۰۱۳۵	۲۰۵۳۸۸۱۷
۷	پتو و ملحفه و رومیزی	۷۷۴۷۹۷۰	۶۱۴۱۲۶۵
۸	سنگ فلز و کنستاتره	۵۸۹۸۸۵۷	۷۴۱۴۴۹۷
۹	ماشین آلات صنعتی	۴۸۱۳۴۸۸	۳۴۷۳۲۱۷
۱۰	انواع پارچه	۳۵۵۱۹۸۸	۲۹۰۸۳۴۳۹
۱۱	محصولات دارویی	۳۰۶۵۵۶۶	۱۶۴۲۳۱۶
۱۲	شیرینی - شکلات و کاکائو	۲۶۵۱۴۴۱	۸۶۰۸۰۵۲
۱۳	فراورده های غلات	۲۳۶۷۱۰۷	۴۲۹۶۴۹۶
۱۴	انواع میل و صندلی	۲۰۷۶۲۰۸	۲۵۴۶۷۱۸
۱۵	سبزیجات و نباتات و فراورده های آن	۸۴۸۵۶۰	۱۰۹۸۱۳۳۷
۱۶	مواد و محصولات پلاستیک مصنوعی	۷۵۸۷۵۹	۳۳۹۵۸۰۶
۱۷	انواع ساعت	۳۳۲۵۹	۲۰۱۵۴۱۸
۱۸	نمد و کفپوش	۳۲۸۶	۳۰۶۸۶۲۵

مأخذ: معاونت امور بین الملل، بررسی همکاریهای اقتصادی ایران با کشورهای مستقل مشترک المنافع

(تهران: وزارت دارایی، مهر ۱۳۷۳)، ص ۴.

جدول ۲- آمار کالاهای عمده وارداتی ایران از کشورهای مشترک‌المنافع طی سالهای

۱۳۷۱ - ۷۲

واحد: دلار

ردیف	نوع کالا	ارزش ۱۳۷۱	ارزش ۱۳۷۲
۱	سوختها (گازوییل) و روغنهای معدنی	۲۲۶۷۶۱۲۳۱	۱۲۷۷۱۶۸۵۷
۲	انواع ماشین آلات، توربین و دیگ بخار	۱۱۵۹۱۳۳۳۴	۶۳۹۶۷۱۱۹
۳	مصنوعات از چدن، آهن یا فولاد	۶۶۸۲۰۰۳۷	۱۸۶۲۴۷۹۳۸
۴	وسایط نقلیه زمینی	۳۷۹۳۱۶۰۸	۲۰۸۸۰۵۶۳
۵	آلومینیوم، مس و فلزات معمولی	۱۹۱۲۳۴۶۰	۲۵۳۴۴۰۵۳
۶	پنبه کوهی	۱۶۰۶۰۵۰۳	۲۳۲۴۶۷۳۶
۷	چوب و ذغال چوب	۷۳۰۸۲۹۱	۱۴۹۵۲۶۳۲
۸	ماشین آلات و مولدهای صنعت برق	۵۲۴۱۴۲۱	۵۷۵۲۷۵۴۹
۹	کاغذ و مقوا	۳۰۴۵۳۲۶	۲۸۶۶۸۶۹۱
۱۰	کودهای معدنی	۲۱۱۶۷۲۰	۳۷۹۷۹۱۲
۱۱	کائوچو و فرآورده‌های آن	۲۰۸۱۱۷۴	۴۳۳۴۶۵۹
۱۲	مواد و محصولات پلاستیک مصنوعی	۱۹۵۳۵۴۴	۱۳۶۸۲۵۷۸
۱۳	کتاب، نشریات و کالاهای چاپ	۱۸۴۱۰۰۵	۱۲۳۲۸
۱۴	آلات موسیقی	۱۸۴۶۳۹۲	۱۶۵۷۷۷۶
۱۵	انواع محصولات شیمیایی	۹۰۷۸۳۵	۲۹۲۳۲۲۱
۱۶	شیشه و مصنوعات شیشه‌ای	۷۰۷۸۵۸	۱۷۷۲۶۱۸

مأخذ: معاونت امور بین الملل، بررسی همکاریهای اقتصادی ایران با کشورهای مستقل مشترک‌المنافع

(تهران: وزارت دارایی، مهر ۱۳۷۳) ص ۵.

آمار و تراز تجارت ایران با کشورهای عضو CIS

جدول ۳- آمار بازرگانی ایران با جمهوریهای مشترک المنافع طی سالهای ۱۳۷۱ - ۷۲

واحد: دلار

کشور	سال	صادرات	واردات	تراز
آذربایجان	۱۳۷۱	۵۹۸۰۴۱۹۶	۳۰۳۸۵۶۸۲۵	-۲۴۴۰۵۲۶۲۹
	۱۳۷۲	۶۸۹۶۱۵۳۳	۴۲۱۸۳۶۴۱۳	-۳۵۲۸۷۴۸۸۰
ترکمنستان	۱۳۷۱	۱۹۴۷۹۴۶۱	۷۰۷۷۵۷۸	۱۲۴۰۱۸۸۲
	۱۳۷۲	۴۱۷۲۶۵۸۸	۲۷۸۴۵۶۰۸	۱۳۸۸۰۹۸۰
قزاقستان	۱۳۷۱	۳۱۳۹۹۲	۳۷۹۶۴۵۰	-۳۴۸۲۴۵۸
	۱۳۷۲	۲۸۹۸۸۰۸	۱۴۴۳۴۸۳۹	-۱۱۵۳۶۰۳۱
ارمنستان	۱۳۷۱	۱۵۶۹۴۰۴	۲۰۴۱۷۷۶	-۴۷۲۳۷۲
	۱۳۷۲	۱۰۵۶۷۷۶۲	۲۲۲۷۲۴۲۴	-۱۱۷۰۴۶۶۲
تاجیکستان	۱۳۷۱	۱۱۴۷۲۱۹	۳۶۴۶۰۷	۷۸۲۶۱۲
	۱۳۷۲	۴۴۲۷۰۱۶	۱۸۲۶۹۸۷۷	-۱۳۸۴۲۸۶۱
گرجستان	۱۳۷۱	۱۳۷۶۵۰۳	۶۵۹۵	۱۳۶۹۹۰۸
	۱۳۷۲	۱۲۰۴۸۷۴	۷۳۱۶۰۱	۴۷۳۲۷۳
قرقیزستان	۱۳۷۱		۱۸۴۲۲۷	-۱۸۴۲۲۷
	۱۳۷۲	۵۹۶۲۴۴		۵۹۶۲۴۴
ازبکستان	۱۳۷۱	۶۱۳۷۴		۶۱۳۷۴
	۱۳۷۲	۱۶۴۱۰۱۶	۸۸۳۹۴۱	۷۵۷۰۷۵

مأخذ: معاونت امور بین الملل، بررسی همکاریهای اقتصادی ایران با کشورهای مستقل مشترک المنافع

(تهران: وزارت دارایی، مهر ۱۳۷۳)، ص ۶.

فهرست زیرنویسها:

- ۱- لستر تارو، رویارویی بزرگ، مترجم عزیزکیاوند (تهران: موسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی و توسعه، ۱۳۷۲، ص ۱۱۲).
  - ۲- خسرو نورمحمدی، نکاتی مهم در روابط اقتصادی جمهوری اسلامی ایران با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز (تهران: سمینار بین‌المللی منابع و ظرفیتهای اقتصادی در آسیای مرکزی و قفقاز، ۱۳۷۳)
  - 3- *EIU, Country Profile, Turkmenistan (London: EIU Pub., 1994), PP. 110-113.*
  - ۴- خسرو نورمحمدی، گزارشی اجمالی از وضعیت اقتصادی کشور ترکمنستان (تهران: اداره کل امور اقتصادی بنیاد جانبازان، ۱۳۷۲)، ص ۸.
  - 5- *EIU, Country Profile, Turkmenistan (London: EIU Pub., 1994), P. 121.*
  - ۶- محمدحسین ملایری، وضعیت صنعت در ارمنستان (تهران: معاونت اقتصادی و بازرگانی وزارت صنایع، آبان ۱۳۷۱)، ص ۸.
  - 7- *IMF, Economic Review, Armenia (Washington D.C: IMF Pub., April 1994), P. 40.*
  - ۸- خسرو نورمحمدی، بررسی وضعیت اقتصادی و امکانات مبادلاتی ارمنستان (تهران: سمینار بین‌المللی منابع و ظرفیتهای اقتصادی در آسیای مرکزی و قفقاز، ۱۳۷۳)، ص ۱۰.
  - 9- *EIU, Country Profile, Armenia (London: EIU Pub., 1994), PP. 43-44.*
  - ۱۰- اداره مطالعات و سازمانهای بین‌المللی، خلاصه‌ای از اوضاع گرجستان (تهران: بانک مرکزی، ۱۳۷۲)، ص ۲.
  - ۱۱- بهرام امیراحمدی "بررسی اوضاع اجتماعی - اقتصادی جمهوری گرجستان" فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۷، زمستان ۷۳، ص ۳۳.
  - 12- *IMF, Economic Review, Georgia (Washington D.C: IMF pub., 1993), P. 48.*
  - 13- *EIU, Country Profile, Georgia (London: EIU Pub., 1994), P. 29.*
  - ۱۴- معاونت بازرگانی خارجی، دورنمای همکاری با جمهوریهای آسیای میانه و منطقه قفقاز (تهران: وزارت بازرگانی، ۱۳۷۲).
- در حاشیه سمینار بررسی منابع ۸۹

15- EIU, Country Profile, Kazakhstan (London: EIU Pub., 1994), P. 68.

۱۶- معاونت بازرگانی خارجی، پیشین.

۱۷- اقتصاد ازبکستان، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۷، زمستان ۷۳، ص ۱۶۷.

۱۸- معاونت بازرگانی خارجی، پیشین.

19- EIU, Country Profile, Uzbekistan (London: EIU Pub., 1994), P. 135.

۲۰- معاونت بازرگانی خارجی، پیشین.

21- EIU, Country Profile, Tajikistan (London: EIU Pub., 1994), P. 100.

22- EIU, Country Profile, Kyrgyz Republic (London: EIU Pub., 1994), PP. 80-81.

۲۳- اقتصاد قرقیزستان، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۷، زمستان ۷۳، ص ص ۱۹۱-۱۹۳.

۲۴- معاونت بازرگانی خارجی، دورنمای همکاری با جمهوریهای آسیای میانه و منطقه قفقاز

(تهران: وزارت بازرگانی، ۱۳۷۲).

